

4.1. Scenariusz „Myśl nieszablonowo! Czy można uwolnić się od stereotypów?”

Magdalena Krakowska*

Anna Tracz- Molasy**

4.1.1. Wprowadzenie dla nauczyciela i wykładowcy

Inspirację do powstania niniejszego konspektu stanowiły stereotypy w relacjach polsko – niemieckich – jeden z filarów obszaru badawczego projektu naukowego *Mediacje i dialog w Unii Europejskiej prowadzące do trwałego i sprawiedliwego społecznie porozumienia osiąganego w warunkach rzetelnej i wiarygodnej informacji; akronim Ganesa*. Projekt zakładał ankietowe przebadanie grupy respondentów (ponad 600 osób – młodzieży licealnej i uczniów technikum oraz młodzieży studenckiej), której zadano pytania dotyczące tego, jak postrzegają Niemców i kraje sąsiadujące z Polską, jak również jak postrzegają Polaków. Zapytano o ocenę relacji polsko-niemieckich, w tym ocenę dotychczasowych kontaktów rówieśniczych z młodzieżą niemiecką. Ponadto badanie sprawdzało także emocje i stosunek do języka niemieckiego. Zbadano zainteresowanie potencjalnym studiowaniem w krajach sąsiadujących z Polską. Respondenci dzielili się także swoimi pierwszymi skojarzeniami kulturowymi, jakie pojawiały się w ich myśleniu wokół haseł: niemiecka marka, niemieckie zachowanie, polskie zachowanie i inne.

W ankiecie zbadano m. in. emocje, jakie budzą w respondentach kraje sąsiadujące z Polską. Uczestnicy badania udzielali odpowiedzi poprzez zaznaczenie stosunku emocjonalnego na „suwaku odpowiedzi”, gdzie wartościowanie można było określić od: „nie znoszę”, poprzez „nie budzi pozytywnych emocji”, „jest neutralny”, „fajny kraj, fajni ludzie”, „uwielbiam” oraz „nie mam zdania”. Z odpowiedzi wynika, że aż 434 respondentów na 646, którzy wzięli udział w badaniu, lubi lub uwielbia Czechy jako kraj sąsiadujący z Polską i określa go pozytywnie lub bardzo pozytywnie. Młodzi ludzie ocenili pozytywnie także Słowację. Aż 277 osób wypowiedziało się z entuzjazmem o tym sąsiedzie – w tym 68 osób „uwielbia ten kraj”, a 209 osób uważa go za „fajny i z fajnymi ludźmi”. Słowację oceniono jednocześnie neutralnie – 273 respondentów zaznaczyło taką odpowiedź. Neutralnie oceniana jest także Litwa – 362 respondentów ma taki stosunek do wschodniego sąsiada. Dość neutralnie oceniono stosunek do

* ORCID: 0000-0002-4463-5222.

** ORCID: 0000-0001-9753-5463.

Rosji – 259 oddanych głosów na 646 biorących udział w badaniu. W tym kontekście warto zaznaczyć, że badanie zostało przeprowadzone kilka miesięcy przed wybuchem wojny w Ukrainie.

Aż 269 respondentów oceniło stosunek do Szwecji negatywnie – 233 wypowiedziało się, że Szwecja nie budzi w nich pozytywnych emocji, a 36 osób zaznaczyło, że nie znosi tego kraju. Swoją neutralność wobec Szwecji wyraziło 178 respondentów. 142 osoby określiły swój stosunek do Szwecji jako pozytywny („fajny kraj, fajni ludzie” lub „uwielbiam”).

W stosunku młodych Polaków do Białorusi dominuje neutralność – aż 295 osób zaznaczyło taką odpowiedź. Spora grupa respondentów (w sumie 195) zaznaczyła także, że Białoruś nie budzi w nich pozytywnych emocji (179 osób) lub też nie znoszą Białorusi (19 osób). Białoruś jest też najmniej lubianym krajem spośród sąsiadujących – tylko 69 respondentów przyznało się do sympatii do Białorusi.

Z analizy zagadnienia odnoszącego się do stosunku emocjonalnego młodych do krajów sąsiadujących wynika, że młodzi ludzie najbardziej lubią Czechy (434 głosy oddane na „fajny kraj, fajni ludzie” lub „uwielbiam”), w drugiej kolejności Niemcy (270 w sumie – przy czym 199 głosów za „fajny kraj, fajni ludzie” i 71 głosów na „uwielbiam”). Najmniej lubianym krajem została Białoruś. Najbardziej neutralnie oceniono natomiast Litwę (362 respondentów).

Dalsza szczegółowa analiza wyników badań ankietowych będzie przedmiotem późniejszej publikacji, w której także omówione zostaną stereotypowe ujęcia relacji polsko-niemieckich utrwalonych w świadomości młodego pokolenia.

„Stereotypy to jednostronne, uogólnione, syntetyczne lub uproszczone poglądy, które ludzie przejawiają na temat grup własnych lub obcych. Stereotypowe przekonania dotyczą zwłaszcza cech psychicznych i osobowościowych określonych ludzi, ale mogą dotyczyć także ich postaw.”⁵⁵ Określenia *stereotyp* w odniesieniu do zjawisk społecznych jako pierwszy użył i zastosował dziennikarz, myśliciel i intelektualista Walter Lippmann, który w 1922 opisał tendencję, jaką zaobserwował wśród ludzi, którzy w podobny, generalizujący sposób postrzegali rzeczywistość. Twierdził on, że ludzkie pojęcia o świecie nie są adekwatnym jego odbiciem. Są one fikcjami, obrazami oddzielającym człowieka od świata, tworzącymi dla człowieka jakieś pseudośrodowisko, a nie realną rzeczywistość. W tworzeniu się owych obrazów w ludzkich głowach miał partycypować czynnie umysł ludzki, a nie wpływ obiektywnego środowiska. Lippmann uważał jednak, że fikcje te nie są kłamstwami. Zakres fikcji rozciąga się bowiem od całkowitej halucynacji do całkowicie świadomego używania przez naukowca schematycznego modelu. Stereotyp to, jego zdaniem, obraz

⁵⁵ Tabernacka M., *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2018, s. 234.

w głowie ludzkiej odnoszący się do jakiegoś zjawiska społecznego, jednostronny, częściowy, schematyczny. To zarazem i opinia o tym zjawisku. Stereotyp miał być złąkpiem tego, co donieśli nam inni i co sami możemy sobie wyobrazić. Lippmann przypisywał mu szereg ważnych funkcji społecznych – stereotyp miał ekonomizować wysiłek poznawczy, spełniać rolę stabilizacyjną – dawać ludziom poczucie bezpieczeństwa, przystosowania do rzeczywistości.⁵⁶

Od czasów zdefiniowania stereotypu przez Lippmanna nauka poświęciła stereotypom wiele miejsca. Pojawiły się publikacje, które klasyfikują stereotypy w zależności od dziedziny życia, wokół której są generowane. Ciekawe wnioski na temat funkcjonowania stereotypów i ról społecznych formułuje Anna Dudak⁵⁷. Píše ona o zawodach sfeminizowanych i stereotypach na rynku pracy, analizuje segregację zawodową i jej skutki. Z nieco innej perspektywy kwestie stereotypu ujmuje Robert Szwed, który bada, jak stereotypy w postrzeganiu innych, obcych etnicznie kształtują tożsamość społeczno-kulturową jednostki.⁵⁸ Z kolei Agnieszka A. Niekrewicz analizuje wybrane stereotypy narodowościowe i etniczne w kontekście ich funkcjonowania w przestrzeni memów – wytworów kultury masowej i popkultury. Autorka wskazuje na cechy składające się na wizerunek Amerykanina, Araba, Roma, Polaka oraz analizuje język, jaki został użyty do wykreowania stereotypowego obrazu wspomnianych nacji.⁵⁹

Stereotypy mają wpływ na kształt języka, jakim posługuje się człowiek. Język jest bowiem odbiciem sposobu myślenia jednostki i jednocześnie obrazem społeczeństwa. W języku jak w soczewce można zobaczyć panoramę życia społecznego, ludzkie przyzwyczajenia, zachowania i uprzedzenia. W tej perspektywie stereotypy demaskują narodowe cechy i relacje z innymi. Budowane stereotypy w relacjach Polaków z sąsiadami są rezultatem wielowiekowej historii wzajemnych stosunków, które różnie się układały, niejednokrotnie były krwawe, okrutne i bezwzględne. Wraz ze zmieniającą się historią stosunków sąsiedzkich, zmieniała się opinia publiczna o danym sąsiedzie. „Dobitnie ilustruje to stereotyp Szweda w społeczeństwie polskim. Podobnie polityka Turcji w wieku XVIII i XIX w stosunku do Polski złagodziła opinię o tym narodzie i państwie w społeczeństwie polskim. Tradycyjnie negatywne pozostają osądy Polaków na temat Cyganów czy

⁵⁶ Poglądy Lippmanna referują za: Jarosz D., *Uwagi o polskiej literaturze naukowej na temat stereotypów*, Wrocław 1991, s. 93–103.

⁵⁷ Dudak A., *Mężczyźni w zawodach sfeminizowanych – funkcjonujące stereotypy i ich konsekwencje w percepcji studentów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia – Psychologia” 2019, t. 32, nr 4, s. 220–222.

⁵⁸ Szwed R., *Tożsamość społeczno-kulturowa a stereotypy obcych etnicznie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2002, 30(1), s. 111–146.

⁵⁹ Niekrewicz A.A., *Stereotypy narodowe i etniczne w memach internetowych*, „Język. Religia. Tożsamość” 2019, 20(2), s. 35–46.

też Żydów, co wcale nie oznacza dążenia do fizycznej eliminacji tych narodów lub ich odseparowania, jest jedynie formą wskazania na ich kulturową odmienność. Stereotyp Niemca w społeczeństwie polskim wskazuje zarówno na pozytywne, jak też negatywne cechy charakteru przedstawicieli tego narodu. Do pozytywnych zaliczane są: punktualność, dokładność, oszczędność, staranność, pracowitość (Niemcy są nawet uznawani za bardziej pracowitych niż Polacy), obowiązkowość. Z drugiej jednak strony wskazywane są negatywne strony charakteru społeczeństwa niemieckiego, np. zachłanność, bezduszność, okrucieństwo czy wrogość.”⁶⁰

Podsumowując, należy jednoznacznie stwierdzić, że stereotypy są filtrem, przez który postrzega się rzeczywistość. Pomagają, ekonomizują, ułatwiają, ale jednocześnie zawężają postrzeganie, są krzywdzące, deformują obraz człowieka i świata oraz potrafią być źródłem i zarzewiem konfliktu. Zatem warto na lekcjach poświęcić stereotypom czas, znaleźć i stworzyć przestrzeń do dyskusji z uczniami, aby mieli świadomość tego, że także oni funkcjonują w rzeczywistości definiowanej stereotypami.

Jak wcześniej zaznaczono, niniejszy konspekt związany jest tematycznie i problemowo z projektem naukowo-badawczym GANESA realizowanym przez pracowników Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii oraz Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego i nauczycielki Liceum Ogólnokształcącego nr V we Wrocławiu. Dla autorów bardzo ważne jest, aby uczniowie wiedzieli, czym są stereotypy, jak powstają, jakie czynniki mogą przyczynić się do budowania i utrwalania stereotypowych wzorców zachowań i postaw. Uczeń powinien być świadomym i odpowiedzialnym uczestnikiem życia publicznego, który potrafi zdefiniować stereotyp, wie, jak on powstaje i jakie skutki wywołuje w ocenianiu rzeczywistości.

Poniższy konspekt przeznaczony jest do wykorzystania dydaktycznego w szkołach ponadpodstawowych. Jego założenia są spójne z podstawą programową kształcenia ogólnego⁶¹ i mają na celu przede wszystkim uwrażliwienie ucznia na fakt, że stereotypy podświadomie budują jego wyobrażenie o świecie. Uczeń powinien być ich świadomy i znać narzędzia, dzięki którym będzie umiał je zdekodować w sposób krytyczny i odpowiedzialny. Zróżnicowane metody i formy pracy mogą okazać się atrakcyjne dla uczniów i nauczycieli, a cele szczegółowe z pewnością pozwolą osiągnąć główny i zamierzony cel lekcji.

⁶⁰ Maj C., *Stereotypy sąsiadów w polskiej opinii publicznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 1995/1996, 2/3, s. 25-35.

⁶¹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum i pięcioletniego technikum dostępna jest w pełnym brzmieniu na stronie: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa6> [dostęp: 16.05.2022].

4.1.2. Konspekt zajęć

Temat lekcji:

Myśl nieszablonowo! Czy można uwolnić się od stereotypów?

Czas trwania lekcji:

90 min- 2 jednostki lekcyjne.

Cel ogólny:

Uczeń poznaje, czym są stereotypy, potrafi rozpoznać ich obecność życiu i kulturze.

Cele szczegółowe:

- uczeń określa właściwości języka jako nośnika i przekaznika treści kulturowych
- uczeń określa rolę języka w budowaniu obrazu świata
- uczeń buduje system wartości oparty na fundamencie prawdy, dobra i piękna oraz szacunku dla człowieka
- uczeń myśli geograficznie tj. całościowo i syntetyzująco, a także krytycznie i twórczo.

Metody i formy pracy:

- burza mózgów
- tworzenie notatki graficznej
- praca z artykułem popularnonaukowym
- dyskusja
- heureza
- karta pracy
- prezentacja multimedialna
- karta pracy-list gończy
- artykuł popularnonaukowy
- materiały papiernicze, markery.

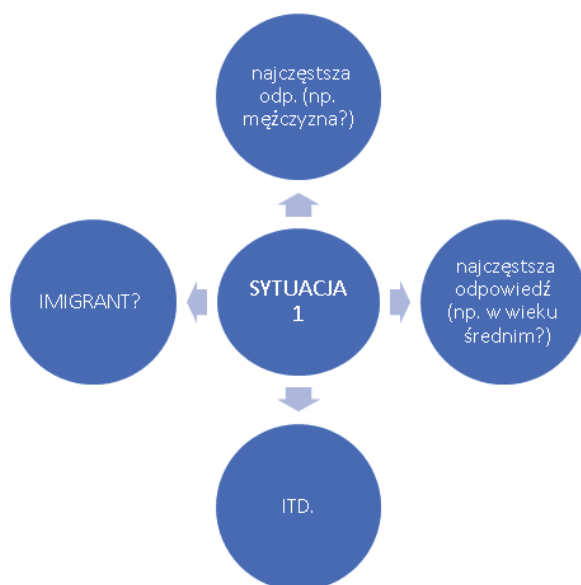
Przebieg zajęć

Sytuacja 1/2/3/4/5

1. Ćwiczenie na wprowadzenie do tematyki zajęć. Nauczyciel prosi uczniów o wypełnienie kart pracy – załącznik nr 1. Zadaniem uczniów jest uzupełnienie tabelki w oparciu o następujące polecenie: Napisz, kogo wyobrazasz sobie w poszczególnych sytuacjach. Podaj rysopis

i cechy szczególne osoby, która według Ciebie mogłaby być wykonawcą sytuacji przedstawionych w tabeli. Skorzystaj ze swoich pierwszych skojarzeń.

2. Nauczyciel prosi uczniów o odczytanie swoich odpowiedzi – prezentację profilu wyobrażonej osoby.
3. Nauczyciel zbiera odpowiedzi uczniów, zapisuje na tablicy kluczowe i najczęstsze odpowiedzi, aby pokazać, czy uczniowie myślą stereotypowo. Przykładem zapisu wniosków może być zaproponowany poniższy schemat:
4. Nauczyciel konfrontuje odpowiedzi uczniów z przygotowanymi przez siebie portretami osób, które przełamują stereotypowe, ale rzeczywiste spojrzenie na określone zawody czy też profesje. Na przykład prezesem klubu piłkarskiego może być młoda kobieta. Nauczyciel może przygotować prezentację uatrakcyjniającą tę część lekcji lub też może poprosić uczniów o wyszukiwanie na bieżąco w toku lekcji innych przykładów obalających stereotypowe myślenie o zawodach.
5. Nauczyciel na podsumowanie wcześniejszego zadania razem z uczniami wyprowadza wnioski wskazujące na stereotypowe i uproszczone kategoryzowanie ludzi i sytuacji z nimi związanych.

6. Proponowane modele wniosków, które mogą zostać wyprowadzone w toku lekcji:
 - 1) W interpretowaniu rzeczywistości często formułuje się tendencyjne, stereotypowe, uproszczone tezy.

- 2) Przykładem uproszczonych tez mogą być sformułowania: „Każdy imigrant to przestępca”, „Ważne stanowisko w firmie zajmuje na pewno mężczyzna”.
7. Przedstawienie celu zajęć i zapisanie na tablicy i w zeszytach tematu lekcji.

Cel zajęć:

Uczeń wie, czym są stereotypy, potrafi rozpoznać ich obecność w życiu i kulturze.

Temat zajęć:

Myśl nieszablonowo! Czy można uwolnić się od stereotypów?

KOMENTARZ: Świadomie dopiero na tym etapie lekcji pojawia się sformułowanie celu zajęć, aby nie sugerować uczniom modelu odpowiedzi we wcześniejszym ćwiczeniu (załącznik 1) i bazować wyłącznie na pierwszych skojarzeniach uczniów.

8. Definiowanie stereotypu – burza mózgów – uczniowie odpowiadają na pytanie: czym według nich jest stereotyp. Nauczyciel zapisuje proponowane skojarzenia w formie notatki graficznej na tablicy. Nauczyciel wspólnie z uczniami podkreślają najistotniejsze elementy definicji. Można posiłkować się także definicją słownikową, która stanowi:
 - stereotyp
 «funkcjonujący w świadomości społecznej uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości»
 «kopia pierwotnej formy drukarskiej do druku wypukłego»
 stereotyp dynamiczny «występowanie odruchów warunkowych w określonej, wyuczonej i utrwalonej kolejności, nawet gdy nieoczekiwanie zmienia się zwykła kolejność bodźców» (Definicja: Słownik Języka Polskiego PWN)⁶².
9. Praca z artykułem popularnonaukowym: „Rola mitu i stereotypu w kształtowaniu rzeczywistości społecznej” (<https://cyberpolicy.nask.pl/rola-mitu-i-stereotypu-w-ksztaltowaniu-rzeczywistosci-spoecznej/>).
10. Nauczyciel rozdaje uczniom treść artykułu – może posłużyć się pobraną wersją pdf powieloną dla każdego ucznia. Uczniowie mogą też pracować w parach, ewentualnie w małej grupie. O formie pracy decyduje nauczyciel, biorąc pod uwagę strukturę klasy i jej indywidualne możliwości.
11. Uczniowie odczytują treść artykułu i wykonują następujące operacje na tekście:

⁶² <https://sjp.pwn.pl/sjp/2576254> [dostęp: 14.05.2022].

- zaznaczają słowa kluczowe w obrębie każdego akapitu
 - definiują pojęcie stereotypu w oparciu o treść artykułu – dokonują parafrazy – uwzględniają różne perspektywy naukowe wykorzystane w artykule, aby zdefiniować stereotyp. Zauważają różnice i punkty zbieżne prezentowanych teorii. Zapisują wnioski do zeszytu
 - ustalają, czym różni się mit od stereotypu. Zapisują wnioski w dowolnej formie notatki
 - ukazują wpływ stereotypów i mitów na świadomość społeczną.
12. Nauczyciel prosi uczniów o podzielenie się refleksjami wynikającymi z pracy z artykułem. Wspólnie na forum:
- definiują mit i stereotyp – uwzględniają różne teorie na ten temat, wykorzystane w publikacji
 - wypowiadają się na temat wpływu stereotypów na świadomość społeczną
 - wyrażają swoje refleksje na zadany temat, mogą wejść w polemikę z tezami ukazanymi w artykule
 - odnoszą się do zagadnienia, jaka jest rola języka w budowaniu stereotypów.
13. Nauczyciel podkreśla rolę frazeologizmów narodowościowych i ich pejoratywnie nacechowanie. Pyta uczniów o przykłady:
- językowego wartościowania
 - stereotypów w języku
 - znaczenia eufemizmów.
- Nauczyciel może wykorzystać na przykład takie wyrażenia i zwroty, które funkcjonują w przestrzeni językowej i są związane ze stereotypami, jak: „oszwabić kogoś”, „ocyganić”, „siedzieć jak na tureckim kazaniu”, „chodzić jak szwajcarski zegarek”, „udawać Greka”, „francuski piesek” i inne.
14. Nauczyciel prosi uczniów, aby odpowiedzieli na pytanie postawione w temacie zajęć: Czy można uwolnić się od stereotypów? Prosi także o uzasadnienie swojego stanowiska.
15. Ewaluacja lekcji. Nauczyciel prosi uczniów, aby sformułowali jedno zdanie podsumowujące lekcję. Uczeń może napisać, co zapamiętał, czego się nauczył, co było dla niego nowością, co uznaje za szczególnie wartościowe.
- Uczniowie mogą zapisać zdanie ewaluacyjne na tablicy, samoprzylepnych karteczkach, które następnie przyklejają na wspólnym plakacie. Mogą także zapisać zdanie ewaluacyjne w zeszycie, a następnie chętni uczniowie odczytują swoje wypowiedzi.
16. Zakończenie zajęć.

Literatura

- Dudak A., *Mężczyźni w zawodach sfeminizowanych – funkcjonujące stereotypy i ich konsekwencje w percepcji studentów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia”, t. 32, nr 4, Lublin 2019.
- Jarosz D., *Uwagi o polskiej literaturze naukowej na temat stereotypów*, „Dzieje Najnowsze” 2/1991.
- Niekrewicz A., *Stereotypy narodowe i etniczne w memach internetowych*, „Język. Religia. Tożsamość”, (2(20)), Gorzów Wielkopolski 2019.
- Szwed R., *Tożsamość społeczno – kulturowa a stereotypy obcych etnicznie*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 30(1), Lublin 2002.
- Tabernacka M., *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2018, wyd. II.
- Maj, Cz.: *Stereotypy sąsiadów w polskiej opinii publicznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 2/3 1995/1996.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum i pięcioletniego technikum dostępna jest w pełnym brzmieniu na stronie <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa6>.
- Słownik Języka Polskiego PWN* <https://sjp.pwn.pl/>.
- <https://cyberpolicy.nask.pl/rola-mitu-i-stereotypu-w-kształtowaniu-rzeczywistosci-społecznej/>.